

spirituale. De aceea, față de înaintași, el e primul care situează doctrina lui Skovoroda într-o lumină nouă. Pentru vremea lui era desigur o încercare îndrăznească.

Chipul însă în care Al. Hasdeu caracterizează personalitatea gânditorului ucrainean, mai ales apropierea de Lomonosov și comparația cu Socrate, sînt incluse pe de-a întregul de arhimandritul Gavril în lucrarea sa despre *Istoria filozofiei rusești*¹. Pasaje întregi sînt însușite în taină, fără nici o mențiune, la o dată cînd, probabil, o astfel de faptă nu era socotită o incorectitudine. Cercetători de mai tîrziu au folosit cînd pe Hasdeu, cînd pe Gavril, dînd loc la confuzii privitoare la paternitatea textului², iar unele imagini izbutite din eseul lui Hasdeu pot fi urmărite și-n alte cercetări, chiar și după 1900³.

Abia în 1843 apare un articol în care autorul, I. I. Sreznevskij, pune la îndoială corectitudinea științifică a lui Hasdeu. Noi am arătat mai sus că, pînă la 1835, data cînd scrie Hasdeu, numai o parte neînsemnată din opera lui Skovoroda văzuse lumina tiparului, de aceea textele citate de Hasdeu sînt, în mare parte, reproduse după diferite epistole, din care multe se pare că n-au existat. Faptul e menționat de Sreznevskij și, atît scrisorile către arhiepiscopul bielorus G. Konisski, cît și alte trei scrieri citate de Hasdeu, nu apar în bibliografia de mai tîrziu a operei lui Skovoroda. Din această cauză, sîntem îndreptățiți să credem că Hasdeu a pus în seama acestuia idei pe care nu le-a avut niciodată. Situația aceasta mai poate fi explicată și prin faptul că scrierile lui Skovoroda, circulînd vreme îndelungată în manuscris, au putut suferi deformări și interpolări care fac uneori imposibilă restaurarea manuscrisului original. Cu toate acestea, întrucît n-a cercetat nimeni în chip special această problemă, nu putem nega cu certitudine autenticitatea textelor citate.

Totuși, articolul lui Hasdeu nu-i lipsit de calități, și Sreznevskij o recunoaște. «Un articol frumos, în care se văd spiritul și erudiția autorului. Nu pot să nu recunosc — scrie Sreznevskij — că articolul lui Hasdeu este singurul articol savant, din tot ce s-a scris pînă acum despre Skovoroda»⁴.

Aceleași observații face și Orest Chaljavskij, cu adaosul că Hasdeu n-a răspuns la obiecțiile ridicate de Sreznevskij, lăsînd să se înțeleagă că învinuirea e temeinică⁵. Nu-i exclus ca Hasdeu să fi procedat totuși la unele transformări nepermise din punct de vedere științific. F. A. Danilevskij, care se ocupă și el de lipsa de autenticitate a textelor citate de Hasdeu, menționează faptul că într-o scrisoare, adresată protopopului Teodor Zalesski, Hasdeu s-a inspirat din scrierea lui Skovoroda: *Despre șarpele antic sau Biblia*⁶. Chiar și din alte scrieri, publicate mai tîrziu și comparate cu pasajele citate, se poate vedea că

¹ Arhimandrit Gavril, *История философии*, Kazan, 1840, p. VI, p. 59 și urm.

² Așa, de pildă, V. Ern, descriînd personalitatea lui Skovoroda, citează următoarea imagine din Hasdeu: «... Ca un munte singuratic în stepă se înalță Skovoroda pe vremuri în Rusia» (cf. *Григорій Савичъ Сковорода*, Moscova, 1912, p. 31).

³ Vezi, de pildă, N. Stelleckij, *Странствующий Украинский философ, Григорій Савичъ Сковорода*, în «Труды Киевской духовной Академии», Kiev, 1894, nr. 7; p. 449—478, nr. 8, p. 608—629.

⁴ I. I. Sreznevskij, *Выписки из писем Гр. Савича Сковороды*, în *Молодик на 1844 год, украинский литературный сборник*, Harkov, 1843, p. 234—244.

⁵ Cf. Skovoroda, *украинский деятель XVIII-века* în «Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник», St. Petersburg, 1862, p. 40, ff.

⁶ F. A. Danilevskij, *Григорій Савичъ Сковорода, «Украинская старина»*, Harkov, 1866, p. 44 ff.